

EL LLARG CAMÍ CAP A LA FORMACIÓ DE LA COMUNA DEL CAMP

Ezequiel Gort

Text basat en la conferència pronunciada el 6 d'abril de 2016, a l'Arxiu Municipal de Reus.

Sovint s'ha afirmat que la Comuna del Camp es va fundar el 1305, a partir d'una sentència de l'arquebisbe, o bé a partir d'una reunió dels pobles celebrada per tractar aquesta qüestió. En aquests fets s'hi ha volgut veure, erròniament, la «carta fundacional» de la Comuna.

Avui sabem que va tenir un període de gestació bastant llarg, comprès entre la segona meitat del segle XIII i la primera meitat del XV, quan ja veiem documentada una institució supramunicipal que podem considerar plenament consolidada.

Apropem-nos a què avui se'n sap de com s'originà i de com s'anà formant en els seus primers temps, fins a mitjan segle XIV.

Primer, però, per trobar el perquè, cal veure, encara que sigui molt esquemàticament, alguns aspectes previs que incidiren en la formació comunal, com ara la peculiar estructura feudal dels pobles del Camp de Tarragona que condicionà totalment la seva evolució posterior, així com la geografia, una comarca envoltada per un seguit de muntanyes i obert al mar, on tots els pobles compartien unes necessitats semblants, un àmbit que permetia una certa identificació de pertinença i d'unitat.

En l'àmbit feudal i amb poques excepcions, tots els llocs pertanyien a l'església de Tarragona, la qual cosa també va contribuir a crear aquest sentiment de pertinença a una mateixa col·lectivitat, perquè els problemes i les necessitats sovint eren comunes.

Però malgrat pertànyer a una mateixa senyoria feudal, a escala local la senyoria no era uniforme a causa de l'especial relació a la cúpula feudal, entre l'arquebisbe i el rei. Els pactes feudals portaren a un veritable condomini on el Camp, que era una senyoria eclesiàstica, l'arquebisbe era el senyor eminent i el rei el seu vassall.

Així, havia poblacions on la senyoria era compartida entre el rei i l'arquebisbe. Era el cas de Tarragona, Valls, Alcover, Santa Maria del Pla i Mont-roig.

En altres, la senyoria pertanyia només a l'arquebisbe, com ara Constantí, Alforja, Riudoms, Vinyols, Vilabella i Escornalbou.

Algunes poblacions, com Reus i la Selva del Camp, pertanyien a la jurisdicció directa dels dos canonges principals, la Selva al paborde i Reus al cambrer. Altres canonges, en més o menys proporció, també disposaven de drets o de senyories menors a algunes poblacions del Camp.

Que fossin dominis eclesiàstics no vol dir que no poguessin tenir al mateix temps algun senyor laic, menor, com en el cas de Reus o de Riudoms, entre altres. O bé un senyor

directe, com en el cas del Morell, Renau, Vilallonga, el Codony, la Pobla de Mafumet i altres. Pel que fa a la jurisdicció única del rei, només hi havia el cas de Cambrils fins a finals del segle XIV que va passar també a l'arquebisbe.

Es pot pensar, dins d'aquest marc, que hi hagué una relació continuada entre les poblacions i especialment quan es formaren els municipis, dits aleshores «universitats», al llarg del segle XIII.

Cal també tenir en compte la relació comercial, perquè la gent anava d'una població a una altra per assistir als mercats, a les fires, creant també lligams naturals entre els camperols. Un altre aspecte a tenir present, i molt important, és el normatiu. En pertànyer tots a una mateixa senyoria van tenir una font de dret comuna: els privilegis i les franqueses que atorgaven els reis o les concessions dels arquebisbes, normalment eren en benefici de tots, tant de la ciutat com dels pobles del Camp. Això féu que hi hagués un corpus legal comú. I també pel que fa al costum. A la documentació del segle XII ja s'esmenten els «bons costums del Camp de Tarragona», mostra, si més no, d'un fons comú en l'ordenament jurídic dels llocs del Camp.

I un darrer aspecte també essencial, les municipalitats. Inicialment, al segle XII, els batlles regien les viles en nom dels senyors feudals corresponents, però més endavant els pobles s'anaren organitzant cap a la formació de les universitats, la primera de les quals, documentada, és la de Reus, on el terme «universitat» figura en un pergamí de 1228. No vol dir que en aquell moment ja existís desenvolupada la institució municipal, però sí que ja hi havia una certa organització que els permetia nomenar representants eventuals per defensar-se jurídicament davant el senyor feudal més immediat (el castlà de Reus). Almenys totes les poblacions grans del Camp devien evolucionar més o menys al mateix ritme i es pot considerar que cap a 1270 els municipis arreu ja estarien més o menys organitzats.

És un moment que, malgrat que no estigui documentat, cal creure que hi devia haver contactes entre els pobles pel que fa a l'organització mútua. Fos com fos, la formació de les universitats devia ajudar a consolidar els llaços de convivència inicial a l'interior de les poblacions, així com, de manera més o menys paral·lela a la formació dels municipis, es devia anar consolidant la consciència de pertinença a una mateixa comunitat comarcal.

L'origen de la Comuna cal cercar-lo aquí, perquè sembla evident que la particular estructura de poder senyorial a la comarca havia de propiciar la formació d'una consciència comuna, ja que tots tenien uns mateixos interessos davant de la senyoria.

L'origen de la Comuna, però, poua també d'un fet del tot extern a la comarca i decisiu, com va ser l'aplicació d'un nou model de fiscalitat reial. Aquí és on es veuen clarament i per primera vegada, la presència dels vincles de forta relació intermunicipal.

Com demostren els estudis de fiscalitat medieval de Jordi Morelló, al darrer terç del segle

XIII hi ha un canvi important pel que fa a la fiscalitat de la Corona i és a causa de la qual que els pobles del Camp van veure com augmentava la pressió fiscal amb uns tributs que sembla que no havien pagat mai, i els pobles, col·lectivament, es van resistir a satisfer-los.

El 1274 el rei Jaume I demanà una aportació «voluntària» a l'arquebisbe, Bernat d'Olivella, de 18.000 sous. En intentar recaptar-los, però, tant la ciutat com alguns dels pobles del Camp s'hi negaren, i es mostraren en oberta rebel·lió.

A causa de la revolta, Bernat d'Olivella hagué de demanar ajut al rei, al qual acusava els camperols de cometre greuges i excessos contra ell i contra l'església i de no voler pagar. Jaume I llavors es va dirigir per escrit als pobles, comminant-los a pagar tot citant-los a la seva presència, a Lleida. Sembla que van acabar pagant.

Va ser la primera manifestació d'actuació comunal: els pobles es van haver de reunir per tractar la qüestió, va caldre l'acord de tots, per tant es pot creure en què hi hagué reunions o assemblees generals del veïnat en els diversos municipis i també reunions conjuntes mercès el nomenament de síndics de cada un dels pobles. Hi hagué una «conjuratio» segons diuen els documents. Un concepte que cal destacar perquè al món medieval implicava un jurament de fidelitat mútua. Els pobles es conjuraren contra el seu senyor natural, l'arquebisbe de Tarragona. Era una situació clarament revolucionària.

Però cal destacar també quins pobles eren els revoltats en aquest moment: Tarragona, Valls, Alcover, Santa Maria del Pla i Mont-roig, és a dir, només els que pertanyien a la jurisdicció conjunta entre el rei i l'arquebisbe. No se sap si en aquesta ocasió el pagament només afectava aquests pobles o bé a tots. En tot cas, la Selva del Camp, Reus, Constantí o Riudoms, que foren també poblacions importants en el desenvolupament de la Comuna, en aquesta primera ocasió sembla que no hi van participar.

La documentació esmenta que els pobles insurrectes elegiren síndics o representants de tots els rebels, que s'havien unit per mitjà de jurament, fent congregacions il·lícites, conspiracions, nomenant jutges propis quan només podien ser nomenats pel rei i l'arquebisbe. Tot era, segons es deia, en menyspreu, perjudici i detriment de la jurisdicció reial i eclesiàstica.

Si cal establir un moment concret per a l'inici de la Comuna del Camp, que no pas el «naixement» o la «fundació», és el 1274. A partir d'aquí, i en la mesura que la nova fiscalitat acollava els camperols, és indubtable que les reunions i la trobada dels síndics locals es devien fer freqüents, consolidant el «costum» de reunir-se i pactar la resposta, actuar tots com un de sol davant la senyoria.

No se sap si anteriorment a 1274 hi hagué trobades que es puguin qualificar de reunions comunals, però cal pensar que no. Sigui com sigui, avui estem d'acord a pensar que sense l'augment de la pressió fiscal de la Corona no s'hagués format mai la Comuna, perquè no

hagués tingut raó de ser. O s'hauria fet d'una altra manera, si s'hagués donat el cas.

La de 1274 no és l'única «conjura». Pocs anys més tard, el 1280, es coneix un nou episodi, aquest cop protagonitzat a més a més de la ciutat, per Alcover, Alforja, Escornalbou, Reus, la Selva i Valls. Els pobles del Camp, ara fossin els de senyoria comuna o no, novament es negaren a pagar. Van protestar davant l'arquebisbe com a senyor natural, però com que no els va atendre, el moviment revolucionari es va tornar a escampar i Bernat d'Olivella hagué de cercar un altre cop l'ajut reial –ara Pere II–, a la vegada que els pobles apel·laven a Roma contra l'actitud de l'arquebisbe. Sembla que també se'ls acusava de fer col·lectes entre ells en perjudici de la jurisdicció de la senyoria. Fer col·lectes entre ells fa pensar en què havien tingut moltes despeses (en missatgeries, sindicats...) a les quals també havien de fer front de manera conjunta.

El 1282 hi hagué altres conflictes a causa de la petició de subsidis. A més a més, de cada cop augmentaven les quantitats que havien de lliurar. El rei exigia ara 83.000 sous, dels quals a la ciutat (conjuntament amb els pobles de les Falde de Tarragona) li corresponia pagar-ne 33.000 i el Camp els 50.000 restants, la qual cosa els semblava del tot abusiu i no ho volien pagar. Els comissaris reials, però, ho exigien amb violència, tal com se sap que va passar a Alcover l'1 de maig del 1282: en negar-se a pagar, la vila va patir un setge i alguns combats amb ferits, a més de la destrossa de l'horta. Finalment, l'exèrcit reial es va retirar, tot prenent presoners quatre veïns. Els alcoverencs acabaren pagant, però protestant que ho feien forçats i desemparats per l'arquebisbe.

Davant l'actuació del comissari reial a Alcover i possiblement també a altres llocs del Camp, els camperols a finals de juliol o bé ja a l'agost, es determinaren a prendre una represàlia sobre el castell reial a Tarragona i l'assaltaren. Un acte violent que va tenir com a conseqüència que el rei manés l'assalt i la rapinya sobre els béns de la gent de Mont-roig, Reus, Riudoms, la Selva i Tarragona. Però els pobles, malgrat tot, se seguien mostrant reticents a l'hora de pagar, ja que uns mesos més tard, a l'octubre, Alcover, Mont-roig, Reus, Riudoms i la Selva sembla que encara no ho havien fet.

El 1284 es justificava la petició d'un altre subsidi a causa d'una revolta de la noblesa, i aquest cop se'ls demanava 100.000 sous, a pagar per meitats entre la ciutat i el Camp, i novament el 1285, ara de 40.000 sous, i era per subvenir a la invasió del rei de França.

Malgrat la violència, els pobles del Camp van seguir defensant els seus interessos, com demostra una topada dels selvatans amb l'exèrcit reial el 1285, amb el resultat d'un cavall mort.

El maltractament continuat va fer veure als camperols la necessitat de fixar els seus drets per tal de defensar-se millor –en el pla jurídic– de qualsevol atac que ells consideressin il·legal. Devia ser per això que el 1281 s'inicià el redactat del *Llibre de les Franqueses de la ciutat i el Camp de Tarragona*. Un llibre, avui desaparegut, que recollia les franqueses que

havia rebut fins llavors, per tant, tots els privilegis i les exempcions fiscals de la ciutat i el Camp, així com, cal suposar, també devia incloure «els bons costums» és a dir, les ordinacions que regien la vida quotidiana de la ciutat i el Camp. Del contingut d'aquest llibre perdut, a l'arxiu de Reus es conserven –mercès uns trasllats del segle XVI– dos documents: un és una franquesa segons la qual ningú al Camp podia ser torturat, i una altra assenyalant l'ordre d'apel·lació davant la senyoria, amb els casos particulars de Reus i de la Selva.

Sembla indiscutible que la violència que patiren, així com la compilació dels seus drets, ajudà els camperols no només a augmentar el sentiment d'unitat, sinó que a la vegada els ajudà a madurar la seva consciència de personalitat pública que els portà pel camí de la consolidació de les municipalitats, així com els adreçava cap a la formació de la Comuna del Camp.

La petició de subsidis continuà durant alguns anys, sempre amb l'exigència de quantitats elevades, com el 1291, de 100.000 sous (que calia pagar per meitats); el 1292, de 70.000 sous, justificat en aquest cas pel manteniment de dues galeres. Ara la quantitat a pagar era de 30.000 sous la ciutat i 40.000 el Camp. Les peticions es reiteraren els anys 1294 i 1298.

La proporció de les quantitats a pagar en el repartiment entre la ciutat i el Camp, com es veu, variava d'un subsidi a un altre, la qual cosa devia ser un tema de controvèrsia entre el Camp i la ciutat, on cadascú defensaria la proporcionalitat que el beneficiés més. I amb això s'arriba al famós document de 1305 pel qual l'arquebisbe, ara Roderic Tello, donà sentència entre les parts.

Aquest any, en una reunió dels pobles on nomenaren el síndic que els havia de representar al plet, s'ha volgut veure l'inici –gairebé l'acte fundacional– de la Comuna del Camp. Hom ho considerarà així perquè en aquesta ocasió nomenaren un síndic sense la participació de Tarragona, quan la ciutat fins aquest moment havia participat en tot el moviment protestatari. Els pobles s'haurien alliberat de la ciutat i això ja era un argument de pes per suposar l'existència de la Comuna com a una organització prou definida. No és cert, com veurem, perquè el pes de la ciutat va seguir sent important durant molts anys.

Que ara nomenessin un síndic que representés els pobles del Camp no era res nou: ja ho havien fet anteriorment, posem per cas el 1296, a Tarragona, encara que conjuntament amb els representants de la ciutat, en aquell cas per traslladar-se a Navarra a informar l'arquebisbe de les pretensions tributàries del rei i les violències que generaven.

La diferència de 1305 respecte de 1296 era que Tarragona aquest cop no hi participava, la qual cosa era lògica, perquè la reunió tenia com a motiu el plet que els pobles portaven contra la ciutat. El plet es va acabar amb la sentència que dictà l'arquebisbe l'11 de juliol de 1305, amb el consell del paborde, del cambrer i de tot el capítol.

La sentència concretava que calia repartir l'import en cinc parts: dues a càrrec de la ciutat i les altres tres, dels llocs del Camp. També es va establir que la vila del Pla de Santa Maria havia de contribuir conjuntament amb la ciutat i no pas amb el Camp. Així mateix, va decretar que calia nomenar dos homes per fer de col·lectors dels impostos. Aquesta divisió en dues i tres cinques parts sembla que responia a la base demogràfica real del Camp i la ciutat, i era la forma més justa, una proporció que a partir d'aquest moment va restar invariable al llarg dels temps baix medievals.

Encara que el 1305 no hagués estat l'any fundacional de la Comuna, sí que en tot en aquest afer hi hagué una fita que es pot considerar un pas més: la creació dels dos col·lectors, un pels pobles del Camp i l'altra per la ciutat.

En aquesta època la Comuna encara no devia tenir cap tipus d'estructura institucional ni es devien fer reunions de tràmit, o ben poques, sinó que els síndics —habitualment, els jurats dels diferents llocs— només devien ser nomenats i es devien reunir quan la necessitat ho reclamava, així com dels col·lectors i d'uns altres personatges, els missatgers.

Aquesta mena d'imposicions van seguir afectant la gent del Camp, per bé que al primer terç del segle XIV de moment va ser amb menys freqüència que al segle anterior: el 1316, 1321, 1328, 1330...

Els pobles del Camp aquests anys se seguïen reunint, fos per aquests afers o també per reunions per passar comptes, perquè és evident que en augmentar la gestió dels missatgers, dels síndics i dels col·lectors, per molt eventuals que fossin tots els seus càrrecs, generaven unes despeses que calia cobrir. Probablement aquestes reunions, si es vol més sòrdides, i segurament que calcades de les reunions pròpies dels municipis per aquestes funcions, devien ser les que acabaren creant una estructura administrativa a la Comuna.

Les viles que normalment es reunien en aquesta època, eren Alcover, Mont-roig, Reus, Riudoms, la Selva i Valls als quals s'afegien altres segons el cas i constituïen el veritable organisme rector inicial de la Comuna. Es reunien a petició de la senyoria, de la ciutat o bé de qualsevol dels sis llocs capdavanters.

Fins al 1330, la ciutat i els pobles del Camp anaven a una, i sembla que qui portava la iniciativa era la ciutat que, a vegades, actuava pel seu compte sense tenir present el Camp, però exigint després el pagament de la part proporcional, cosa que els pobles no acceptaven i, atenent la seva queixa, el 1328 l'arquebisbe Joan d'Aragó es pronuncià sobre el tema, ja que en aquesta ocasió la ciutat havia enviat uns missatgers sense haver demanat abans la participació dels pobles. Llavors l'arquebisbe determinà que sempre que calgués fer missatgeries, s'elegirien dues persones, una del Camp i l'altra de la ciutat.

La gent del Camp no estaven gens d'acord que Tarragona portés sempre la iniciativa i aconseguiren que l'arquebisbe, el 1330, dictaminés la igualtat en les dues parts: qualsevol

gestió i pagament que s'hagués de fer a partir d'aleshores, procedia que hi hagués un acord de totes les parts i no només del consell de Tarragona, com sembla que havia passat fins aquell moment. Això devia motivar que les reunions ja no es fessin tant a la ciutat, com fins aleshores, sinó que, sense la presència dels tarragonins, es fessin normalment als pobles, ja fos a Constantí, a Reus, a la Selva o a altres llocs del Camp. Va ser una decisió que no agradà a la ciutat i que si més no inicialment comportà alguns problemes. Contràriament, es diu que els pobles van quedar molt satisfets d'aquesta concessió perquè reconeixia el seu dret a decidir al marge de Tarragona, mentre que, segons Eufemià Fort – al seu estudi sobre la Comuna –, aquesta concessió «institucionalitzava» la Comuna.

La institucionalització, diguem-ne oficial, no es va fer mai. De fet, tampoc calia, ja que pels avantatges que representava per a tots –tant per als pobles del Camp com per a la senyoria– la Comuna ja havia estat plenament acceptada.

Malgrat els inicis, d'enfrontament amb la senyoria, la Comuna s'havia revelat com un bon instrument per a la recaptació d'impostos i, per tant, al servei de la senyoria, tot i que sense deixar mai de defensar els interessos dels pobles.

Que llavors encara no se la considerava una institució ens ho demostra el fet que els sis pobles capdavaners, o els que fossin en cada ocasió, a la documentació del segle XIV sempre se'ls esmenta d'un a un i no pas de manera col·lectiva sota el nom de la Comuna.

Una paraula, la Comuna, que, apareix documentada tardanament. El nom és emprat per primera vegada documentalment cap a mitjan segle XIV, però habitualment, i encara per tot el segle XV no apareix a la documentació i trobem que es definien més aviat com la Terra. Els síndics dels pobles anaven a les reunions del Consell de la Terra i almenys encara cap a finals del segle XV acostumaven a utilitzar aquest nom.

El nom de Comuna al meu entendre podria derivar, paradoxalment, de la seva funció recaptadora d'impostos i no pas de l'esclat revolucionari inicial. Pot derivar dels col·lectors, nomenats també «comuners» perquè tenien cura del «comú» és a dir, dels diners de tots. Aquest nom el trobem també en el funcionari del municipi de Reus (i d'altres poblacions) que tenia cura de la caixa municipal.

Els comuners del segle XIV eren col·lectors temporals que actuaven sempre en funció dels impostos que recaptaven, però sense cap altra funció.

No devia ser fins a la primera meitat del segle XV –segons concreta Jordi Morelló– que va aparèixer la figura del comuner com a cap i gestor institucional. És ara quan ja podem considerar la Comuna com una institució supracomarcal, i ja definitivament consolidada. La seva actuació arribarà fins al segle XVIII, fins que el *Decreto de Nueva Planta* el va abolir, com totes les institucions catalanes, ara fa tres-cents anys.